Богдан Новосядлий, Наталя Новосядла

СПРАВА ЙОГО ЖИТТЯ – ДЕРЖАВА

(Патріарх української науки та політики Ігор Юхновський)

Тернопільська обласна газета «Свобода»,
Тернопільський експериментальний інститут педагогічної освіти

Розкрито невтомну подвижницьку діяльність і тверді переконання видатного вченого й політика, нашого сучасника, Героя України Ігоря Юхновського.

Мій брате Ігоре,
З полону, ніби князь,
Ти рвався, та не сам, не
тайкома, як злодій;
Твій «Отченаш» лунав, як
заспів до мелодій,
Що в них воскрес народ,
Вкраїна піднялась...
Дмитро Павличко

Талановитий учений і державно-політичний діяч, Герой України Ігор Рафаїлович Юхновський у свої 82 роки веде доволі активний спосіб життя і серед іншого відомий громадськості своїми науковими досягненнями. Зокрема, він розробив ряд нових ефективних методів, які дали можливість отримати фундаментальні результати у теорії фазових переходів, теорії розчинів, теорії квантових рідин і теорії металів.

Ігор Юхновський належить до школи академіка М. М. Боголюбова, наукові контакти з яким почалися з перших кроків наукової діяльності молодого вченого у Львівському держуніверситеті й успішно продовжувалися в Інституті теоретичної фізики АН УРСР, засновником і першим директором якого був Микола Миколайович Боголюбов.

Академік Юхновський народився 1 вересня 1925 р. в с. Княгинині Млинівського району, тепер Рівненської області. Дитинство і юність пройшли у місті Кременці, що на Тернопільщині, в якому батьки збудували хату. Тут же, у тодішньому Кременецькому ліцеї, почав здобувати освіту.

Ігор Юхновський до Другої світової війни встиг закінчити лише 7 класів ліцею. За німецької окупації навчався у лісотехнікумі у селі Білокриниці Кременецького району, але й там навчання тривало недовго.

З 1944 р. Ігор Рафаїлович – у Радянській армії, брав участь у воєнних діях, на території Австрії, був поранений і в червні 1946 р. повернувся додому. Маючи за плечима 7 класів неповної середньої освіти, наполегливо готувався до вступу на фізико-математичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка. Успішно склав вступні іспити і став студентом. Закінчивши факультет у 1951 р. з відзнакою, навчався в аспірантурі, яку завершив захистом кандидатської дисертації. З 1954 р. – викладацька робота на фізичному факультеті університету. У 1959 р. очолив кафедру теоретичної фізики, а в 1965-му захистив докторську роботу і в 1967-му одержав учене звання професора. З 1972 р. – член-кореспондент, з 1982 р. – академік Академії наук УРСР, голова Західного наукового центру, член Президії АН України [1: 13].

В академічному Київському Інституті теоретичної фізики очолив заснований у Львові відділ статистичної теорії конденсованих систем. Сьогодні це окремий Інститут фізики конденсованих систем, яким він керує. На його базі і досягненнях фізичного факультету університету була створена наукова школа статистичної фізики.

Ігор Юхновський спочатку працював доцентом, а згодом завідувачем кафедри теоретичної фізики Львівського держуніверситету, в стінах якого проходило його становлення як ученого, педагога і громадського діяча. Після створення у Львові відділу статичної теорії конденсованих станів, який увійшов до складу Інституту теоретичної фізики АН УРСР, Ігор Рафаїлович був призначений його завідувачем, а незабаром став керівником відділення «Статистична фізика», утвореного на базі згаданого відділу. Академік Юхновський по праву вважається засновником львівської школи статистичної фізики.

Перші праці Ігоря Рафаїловича пов'язані з розвитком боголюбівського методу розкладів за плазмовим параметром для бінарної функції розподілу систем заряджених частинок. Отримані загальні вирази знаходять застосування при розробці високотемпературної плазми, теорії електролітів, теорії фазових переходів.

Основою нового напряму став запропонований І. Юхновським

метод колективних змінних, на базі якого успішно розв'язана одна з центральних задач статистичної теорії класичних систем взаємодіючих частинок – проблема коректного одночасного врахування короткодіючих і далекодіючих взаємодій. При цьому опис системи здійснюється у розширеному фазовому просторі, утвореному з індивідуальних координат частинок та хвиль коливань густини частинок – колективних змінних.

Ігор Юхновський

Метод колективних змінних, розроблений наприкінці 50-х років спочатку для опису систем заряджених частинок, згодом був успішно застосований для опису різноманітних реальних систем. Найважливішим досягненням у цій галузі є побудова мікроскопічної теорії розчинів електролітів, здійснена І. Р. Юхновським та його учнями.

Ця теорія має важливе прикладне значення, створюючи сувору кількісну основу при практичному використанні розчинів електролітів у різних галузях науки і техніки [2].

Ще на початку 60-х років І. Р. Юхновський розвиває новий оригінальний метод дослідження квантових систем взаємодіючих частинок – метод зміщень і колективних змінних (ЗКЗ), позбавлений багатьох вад звичайної теорії збурень.

Суть методу полягає у виділенні з оператора еволюції, заданого на множині декартових координат частинок, повного оператора множення, який характеризує взаємодію квантових хвильових пакетів частинок і виражається через колективні змінні. У математичному відношенні метод ЗКЗ зводить розрахунок статистичної суми

квантової системи до розрахунку статистичної суми ефективної класичної системи з багаточастинковими взаємодіями. У методі ЗКЗ вперше отримано представлення вільної енергії системи у вигляді групових квантових розкладів.

На початку 70-х років на основі методу колективних змінних Ігор Рафаїлович розробив статистичну теорію фазових переходів другого роду [3].

Ідеї, запропоновані академіком Юхновським у теорії фазових переходів другого роду, знаходять своє продовження у роботах його послідовників при дослідженні структурних і сегнетоелектричних фазових переходів у кристалах, при розробці мікроскопічної теорії фізичних ефектів, зумовлених впливом зовнішніх полів, у структурно нестійких кристалах.

Загалом результати, здобуті в теорії розчинів електролітів, теорії фазових переходів, мікроскопічній теорії рідкого гелію, теорії металів і сплавів, займають вагоме місце у досягненнях вітчизняної науки.

Варто зазначити, що невпинне наукове зростання нашого славетного земляка пов'язане з його надзвичайною працьовитістю, граничною сконцетрованістю і мобілізацією зусиль, з умінням масштабно мислити, що допомагає талановитому ученому знаходити шляхи до фундаментальних розробок.

До речі, Ігор Юхновський – не лише результативний учений, дослідник, організатор науки, але й блискучий педагог, вихователь молодшого покоління науковців. Глибина і послідовність, логічна чіткість та обґрунтованість фізичних ідей і математичної логіки властиві його науковому стилю, а розроблені ним курси лекцій для студентів відзначаються оригінальністю та методичною майстерністю [1: 11].

Проте наука – не єдина справа його життя. Як сам зізнався в одному з інтерв'ю, два крила його людської сутності – це наука і політика, які уособлюють ідеал незалежної України [4].

Ще працюючи на фізичному факультеті університету, І. Юхновський дбав, щоб факультет став україномовним. Усі заняття тут велися українською. Однак, з погляду тодішнього режиму були й ідеологічні «промахи», як їх оцінювали партійні ідеологи. Його підопічні студенти до «жовтневих свят» випустили чорну газету – всю в траурі. Якщо скандал з появою газети вдалося згасити, то зустріч студентів, яку організував і вів І. Юхновський, з автором підданого остракізму роману «Мальви» письменником Р. Іваничуком, не минула

безслідно. Партійні інстанції вимагали звільнення з роботи І. Юхновського, щоб він не впливав «негативно» на студентів.

Час ішов, а з ним поволі слабшав тоталітарний тиск на науку, культуру, на вільне слово. У 1987 р. І. Юхновський очолив товариство «Меморіал». Разом з його членами він вів пошук слідів злочинної діяльності тоталітарного режиму. Знайшовши чимало документів, фотографій, особистих речей загиблих у часи репресій і сталінського терору в концтаборах Сибіру, тюрмах, організував виставку цих матеріалів в експозиції Львівського музею «Арсенал», домігся дозволу на відновлення меморіального комплексу могил Січових стрільців на Янівському цвинтарі, підтримував новостворене Товариство захисту української мови, брав участь в організації Народного руху за перебудову.

У 1988 р. кілька академічних установ висунули І. Юхновського кандидатом у депутати Верховної Ради СРСР. Проте, оскільки довелося балотуватися і конкурувати з відомим поетом Ростиславом Братунем, Ігор Рафаїлович перед виборами зняв свою кандидатуру на користь поета. Ростислав Братунь тоді став депутатом Верховної Ради СРСР.

У 1989 р. Ігор Рафаїлович активно підтримав відновлення Наукового товариства імені Шевченка в Україні.

На виборах же до Верховної Ради УРСР у березні 1990 р. І. Юхновському довелося змагатися з тодішнім першим секретарем Львівського міськкому партії О. Волковим. І хоча на пана Ігоря чинився адміністративний тиск, він не зняв своєї кандидатури і переміг!

У Верховній Раді УРСР І. Юхновський очолив опозиційний Демократичний блок, виступив ініціатором і співавтором Декларації про державний суверенітет України, прийнятої Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. Безперечно, що без цього доленосного документа не було б і Акта про незалежність України від 24 серпня 1991 р. Сьогодні важко уявити, як непросто було схилити на користь Декларації і Акта про незалежність частину «групи 239», щоб тодішня Верховна Рада, в якій комуністам належала абсолютна більшість, схвалила ці документи.

У тому, безсумнівно, є велика історична заслуга Ігоря Рафаїловича та його Демократичного блоку, що переріс в опозиційну до режиму внутрішньопарламентську Народну Раду [5: 67-74].

У своїй політичній і громадській роботі І. Юхновський щедрий на ідеї і ніколи не проявляє честолюбного бажання похизуватися. Дуже часто висловлені ним думки підхоплювалися іншими, втілювалися у життя і... забувалося, хто їхній автор. Так було і з ідеями живого ланцюга між Львовом та Києвом, відновлення Києво-Могилянської академії, всенародного референдуму 1 грудня 1991 р. про незалежність [6: 96-99].

В уряді академік Юхновський працював на посаді першого віце-прем'єра з жовтня 1992 по березень 1993 р. Це був важкий період обвалу економіки, етап розчарувань незалежністю для багатьох, але тільки не для нашого краянина - невтомного патріота. Він намагався вникнути в суть багатьох дивних і незрозумілих речей, зроблених попереднім урядом [7: 75-80]; ініціював створення комісій для вивчення справ і дій окремих посадових осіб. Це, безперечно, не подобалося бюрократичній братії, вона снувала інтриги навколо його імені, шукала захисту у Президента Л. Кравчука. Після поїздки в Туркменістан та Казахстан, з урядами яких вів переговори про поставку в Україну нафти і газу, та підготовки до чергової поїздки в Іран, щоб домовитися про транспортування нафти танкерами від грузинського порту Поті до Одеси, Л.Кравчук підписав указ про звільнення І. Юхновського з посади першого віце-прем'єра. Проросійські фінансові та політичні кола таки виявилися впливовішими в Україні.

Проте до голосу патріарха української справді національної політики, на щастя, завжди прислухаються. Він уміє аналізувати, дохідливо «розкласти все по поличках». Таке вміння він використовував і використовує, очолюючи свого часу академію для школярів у Львові, міжвідомчу консультативну раду при Кабінеті Міністрів, Комітет Верховної Ради з питань науки і освіти... У безперервній, безкорисливій праці на благо України Ігор Рафаїлович бачить сенс свого життя [8: 81-83].

Варто нагадати і про дії І. Юхновського під час Помаранчевої революції, коли на спеціальному засіданні Верховної Ради він запропонував, усупереч фальсифікованим результатам виборів Президента, привести до присяги на вірність українському народу Віктора Ющенка. Ігор Рафаїлович був певен, що народ проголосував за кандидатуру народного Президента, і вірив, що справжні підсумки виборів підтвердять його правоту. Це й відбулося.

Ось саме такою яскравою і подвижницькою ми бачимо невтомну діяльність і тверді, немов криця, переконання видатного вченого й політика, нашого сучасника, Героя України І. Р. Юхновського, для якого найбільшою святинею та цінністю земного життя була, є і назавжди залишиться Українська держава.

Література

1. Ігор Рафаїлович Юхновський: Бібліографічний покажчик. – Львів, 1985.

2. Юхновский И.Р., Головка М.Ф. Статистическая теория классических равновесных систем. – Київ: Наукова думка, 1980.

3. Юхновский И.Р. Фазовые переходы второго рода. Метод коллективных переменных. – Київ: Наукова думка, 1985.

4. Новосядлий Б. Ігор Юхновський: «Українську незалежність міг підтвердити лише референдум» // Свобода. – 22 серп. 2007.

5. Волковецький С. Фактор Юхновського в українській політиці // Формули життя і творчості академіка Юхновського. – Львів; Київ, 2000. – С. 67-74.

6. Левицька Г., Левицький М. Класичний тип українського політика-інтелігента // Там само. – С. 96-99.

7. Голубець М. Академік у науці й політиці // Там само. – С. 75-80.

8. Горинь М. Академік і політик // Там само. – С. 81-83.